

Котенко Л. В.,
учитель історії, вчитель-методист
ЗОШ І–ІІІ ст. № 36 ім. Я. Домбровського м. Житомира

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ УЧНІВ)

В умовах змішаного навчання важливо формувати в учнів самостійність, наполегливість, ініціативність, креативність, вміння використовувати різноманітні джерела інформації у підготовці до уроків історії.

Під час підготовки до вивчення історії Польщі і краху соціалістичної системи у Східній Європі школярам була запропонована тема для дослідницького проекту *«Польська героїня з українським корінням Анна Валентинович»*, присвячена засновниці «Солідарності». У серпні 2020 року у світі визначалось 40-річчя від створення «Солідарності» – незалежної профспілки робітників, члени якої розпочали боротьбу з комуністичним режимом у Польщі.

Для виконання проекту учні 11 класу ЗОШ № 36 ім. Я. Домбровського об'єднались в групи та отримали окремі завдання для кожної: підготувати біографічні матеріали про Анну Валентинович; матеріали про її громадську діяльність; про відображення діяльності цієї історичної постаті у пресі, літературі, фільмах; про значення профспілки «Солідарність» для розвалу комуністичної системи у Польщі та світі.

Кожна група вивчала мемуарну літературу, монографії, фільми, спогади, праці польських істориків (допомогло знання польської мови, яку учні вивчають з початкової школи). Зустрічі-консультації з учителем проходили на платформі ZOOM, а презентація проекту – на уроці в класі.

Пропонуємо вчителям історії ознайомитись з матеріалами про Анну Валентинович та використовувати їх у своїй роботі.

Хто ж така Анна Валентинович, чому увага всього світу була прикута до цієї незламної жінки, яку знали в світі як «Анна Солідарність», «Ікона «Солідарності», «Українська мати польської «Солідарності», «Українка, що змінила історію Польщі»?

15 серпня 1929 р. на Рівненщині у с. Садове (Сінне) народилася дівчинка, дитинство якої пройшло у протестантській українській селянській родині Любчиків на Волині, де праця була у великій пошані. У 1937 р., коли Анні виповнилося 8 років, сталося непоправне горе – померла її мати. Через 3 роки (1940) батько знову одружився, народилося ще 5 дітей.

У 1939 р. у результаті пакту Молотова-Ріббентропа Рівненщину було приєднано до УРСР – частини СРСР. Радянські «визволителі» забрали у сім'ї Любчиків землю, худобу, реманент. А з 1941 р. Рівненщина опинилася під німецькою окупацією. За таких обставин без залучення дітей до праці багатодітна родина не могла звести кінці з кінцями. Спочатку віддали в найми старшу дочку Ольгу, але та не витримала, тоді працювати прийшлося 12-річній

Анні у поляків Телесніцьких. Останньою краплею, чому саме вона опинилася в наймах, було те, що з нападом німців на СРСР, нацисти закрили школу. Анна встигла закінчити лише 4 класи. Для неї закриття школи стало справжнім шоком [1; 2; 3].

Дивна і непроста доля сільської дівчинки на тлі бурхливих подій ХХ ст.: 9 років прожила в складі Речі Посполитої (Рівненщина за Ризьким договором перебувала в РП), 2,5 р. – в СРСР, потім – німецька окупація. У 1943 р. їй довелось разом зі своїми господарями виїхати до Польщі, можливо, це пов'язано з етнічним конфліктом на Волині. Найми у польській родині Телесніцьких Анна згадувала як дуже важкі роки свого життя. 14-річній дівчині сказали, що її рідну сім'ю знищили німці, а якщо вона зізнається у своєму українському походженні, то це може коштувати їй життя. Брат Анни співпрацював з УПА, за що згодом радянською владою був депортований до Сибіру на 15 років. (Повернувся після 1953 р., помер у 2009 р.)

Телесніцькі виїхали до Варшави, а згодом опинилися на околицях Гданська. А з ними і Анна. В автобіографічній книзі «Тінь майбутнього» вона згадувала, що їй дуже не вистачало батьків, особливо, коли наближались свята. Можна тільки здогадуватися, що відчувала дівчина, опинившись між чужими людьми, далеко від дому, від сім'ї [4].

У 1950 році, ставши повнолітньою, Анна нарешті покинула Телесніцьких. Вона працювала в різних місцях, а згодом влаштувалася у Гданську на корабельню зварювальницею; була глибоко релігійною та працювитою дівчиною (перевиконувала норму на 270 %). Як передовика виробництва Анну, члена ZMR (подібно до комсомолу в СРСР) у 1951 р. обрали делегатом з'їзду молоді у Берліні. Здавалось, що перед дівчиною відкривалася велика перспектива.

Які таємниці мала Анна Валентинович? Чому вона приховала своє українське походження? Як стала полькою? Анні повідомили, що родина загинула, отже, ніхто її не буде шукати. Як сказати в 40-і роки в Польщі, що брат був в УПА? Як про це сказати в комуністичній Україні? І Анна мовчала. Із сироти з іншої країни серед чужих людей вона стала своєю за людяність, увагу, бажання допомогти. Анна вірила в комуністичні ідеали, але поступово прийшло велике розчарування: вона вийшла з ZMR, розділивши долю багатьох польських робітників, які розчарувались у комуністичних ідеалах. Анна брала активну участь у громадському житті Польщі, обрана Головою соціально-побутової секції «Ліги жінок». У 1952 р. у неї народився син Януш. Згодом Анна змушена була змінити професію зварювальниці на кранівницю, набагато менше оплачувану, бо влада не хотіла підтримувати робітницю, яка має власну думку і виступає на захист робітників. На підприємствах почали виникати спонтанні страйки через погіршення умов праці, бунтівних робітників звільняли з роботи. У 1968 р. за спробу звільнення А. Валентинович (прізвище чоловіка) 65 робітників підписали акт – протест на її підтримку [5].

У 1970 р. Гданськ став центром протестів проти підвищення цін на продукти. Це знову привело до конфлікту з владою, яка використала силу: 45

осіб загинуло, тисячі поранених. В історію ці події ввійшли як «чорний четвер». Анна знову брала участь у страйках. Тоді протестувальники пішли на переговори з владою, але ще раз переконалися, що влада чужа для народу.

У 1971 р. помер чоловік Валентинович, сина мобілізували до армії, і Анна долучилась до роботи у вільних профспілках, писала статті, розуміючи, що знову буде мати проблеми із владою. У 1976 р. під час страйку виник КОР (комітет оборони робітників), а в 1978 р. створено Вільні профспілки Балтійського узбережжя, у якій розпочала свою діяльність А. Валентинович. У 1978 р. вийшла у самвидаві її нелегальна стаття, спрямована проти комуністичної влади.

На активізацію робітничого руху у Польщі вплинув виступ Папи Римського Івана Павла II (Кароля Войтила) у 1979 р. Це стало одним з поштовхів до створення «Солідарності».

А економічна криза в країні поглиблювалася. У липні 1980 р. влада свавільно підняла ціни на продукти харчування. Сьомого серпня 1980 р. Анну Валентинович за 5 місяців до пенсії, після 30 років праці на виробництві звільнили з роботи за опозиційну діяльність. У відповідь на це обурені колеги піднялися на масовий страйк за поновлення на роботі своєї колеги. Саме економічна криза стала причиною страйку робітників, а безпосередньою його передумовою було звільнення з роботи Анни Валентинович [6].

14 серпня 1980 р. став днем початку змін. Страйкуючі суднобудівної корабельні у Гданську взяли під свій контроль корабельню і висунули такі вимоги: свобода слова, віросповідання, звільнення політ'язнів. Було вшановано пам'ять вбитих страйкуючих 1970 р. і поставлено хрест, куди люди приносили квіти. За брамою підприємства зібралися тисячі прихильників страйкуючих, впустили священика, який відправив молебень на робочому місці (і це в часи, коли ще діяла «доктрина Брежнєва»). Робітники Гданська створили страйковий комітет. У цей час, як вияв солідарності з ними, розпочато страйки у багатьох містах: *«Нема свободи без солідарності»*. Так народилася назва *«Солідарність»*, яка стала загальнонаціональним товариством взаємодопомоги для тих, хто прагнув захиститись від диктату комуністів.

Географія страйкуючих була вражаючою: 149 підприємств Гданська, 15.08 – загальний страйк Гдині, 18.08 – страйк у Щецині, страйкували представники транспорту у Лодзі, Жешуві, Кошаліні, підприємства Вроцлава, Кракова, Ольштина, Познані. Прискорення страйків було запаморочливим: на серпень 1980 р. страйкуючих було понад 1 млн. 750 чол. Влада відчула серйозну небезпеку. Під тиском світової громадськості А. Валентинович поновили на роботі, але з гаслом «Ідемо далі» вона переконала робітників не зупинятись, бо головна вимога страйку – створення незалежних профспілок – не була виконана. Цим, по суті, Анна врятувала страйк. Робітники кинули виклик монополії комуністів; після 35 років так званого «соціалістичного прогресу» видно було, що комуністична система може зазнати краху. Відчайдушна боротьба за права робітників переросла у боротьбу за демократизацію країни, людську гідність. Влада змушена була замінити

поліцейські кийки переговорами. До Гданська було вислано віцепрем'єра для переговорів. Він зрозумів, що є лише дві альтернативи: або угода на умовах страйкарів, або негайне застосування сили, до чого партія була не готова [7; 8].

У цей час Анну Валентинович обрано до президії комітету робітників, вона відповідала за касу страйкуючих, несучи на своїх плечах величезну відповідальність за мільйони злотих, допомагала звільняти ув'язнених, розказала віцепрем'єру про репресії проти робітників.

Страйкуючі Гданська розробили постулат «21» («Гданська угода»), де висунули соціальні вимоги, визнання незалежних профспілок, право на страйки, свободу слова, звільнення в'язнів, повернення їх до праці.

До Гданська поспішали іноземні кореспонденти. 200 журналістів світу хотіли особисто побачити, що відбувається в країні комуністичного табору. Один із британських спостерігачів повідомляв з Польщі: «18-й день, неділя 31 серпня...9-а год. ранку. Могло б скластися враження, ніби в країну знову приїхав Папа... Прибуває урядова команда... А. Вайда зі своїми операторами знімає кадри для фільму «Людина із заліза». У новинах цього вечора країні покажуть, як підписано угоду між владою і опозицією» [9, с. 930].

Анна брала участь у підписанні «21» пунктів, тому її назвали «Матір'ю «Солідарності». З її звільнення почалася польська «Солідарність». Вона стала одним із її засновників і лідерів. У 1981 р. відбувся показ фільму А. Вайди «Людина із заліза», на зйомки якого режисер запросив Анну, де вона знімалась у ролі самої себе [10].

URL : <https://dissidenten.eu/laender/polen/biografien/>

У вересні 1980 р. у Гданську зустрілися делегати з усієї країни, які постановили створити єдину загальнопольську Незалежну професійну спілку «Солідарність». Її називають Перша «Солідарність», або Велика, щоб відрізнити від «Солідарності» 1989 року, 16 місяців вона діяла легально. Цей період називають «карнавалом Солідарності» (вересень 1980 – грудень 1981 р.). Історик Т. Дžadт в «Роздумах про ХХ століття» підкреслював, що «Солідарність» була перша і єдина незалежна профспілка у Східній Європі, яка

об'єднала представників різних політичних течій, світоглядів, нараховувала 10 млн чол. Вона очолила опозиційний масовий політичний рух до комуністів [11, с. 384].

Журнал «Time», визначаючи рейтинг 100 найвпливовіших жінок XX ст., розмістив на обкладинці журналу 1980 р. портрет Анни Валентинович з підписом «Матір польської незалежності».

URL : <https://naszwybir.pl/time-vyznav-annu-valentynovych-odniyeyu-zi-100-najvazhlyvishyh-zhinok-20-stolittya/>

Москва зрозуміла небезпеку, яку становили події в Польщі для всього комуністичного світу, адже за принципом доміно польські події могли поширитись усією Східною Європою, і тоді вже зупинити процес падіння комуністичної системи було б неможливо. Тому з 12 на 13 грудня 1981 р. було введено воєнний стан (до 1983 р.) Реагуючи на ці події, З. Герберт, з яким листувалася А. Валентинович, написав «Рапорт з обложеного міста»:

«склади пусті...

Вороги посланців інтернували, не знаємо місця їх страти...

Відбили штурм біля східної брами, що зветься Брамою Згоди...

Наші діти граються в убивання... і ві сні марять про суп, про хліб і про кості

Цілком як коти і собаки

Ростуть кладовища... все менше стає оборонців...

Дивимося в лице голоду... лице вогню... лице смерті...

Найгірше з усіх – лице зради

І тільки лиш сні наші не покриті ганьбою...» [12, с. 369].

Влада могла підслуховувати, переслідувати, контролювати листування, арештовувати, записувати телефонні розмови. Було введено комендантську

годину від 22.00 до 6.00 ранку. Тисячі неозброєних діячів «Солідарності» арештовано і кинуті до в'язниць. Влада оголосила війну польському суспільству. Наприкінці року збройні сили контролювали всю країну. Понад 10000 людей утримували в 49 таборах. У 1981 р. під час зустрічі з робітниками Радома службою безпеки було зроблено спробу отруїти Анну Валентинович. Цього ж року здійснено замах на життя Папи. Влада була ще сильною: заборонено «Солідарність», яка змушена піти у підпілля, але продовжувала працювати.

Анну, яка не пішла на співпрацю з владою, ув'язнили в Голдапі. Згодом її звільнили, потім знову арештували за спробу вшанування пам'яті полеглих під час воєнного стану шахтарів, Анну переслідували спецслужби, тричі заарештовували, висилали на примусове психічне лікування. За рішенням суду 1983 р. її позбавили волі на 1,5 року за організацію страйку 1981 року. Вона пережила не тільки фізичні, а й моральні катування.

Весною 1984 р. Анну звільнили за станом здоров'я. Ще в 1983 р. на знак протесту проти репресій вона повернула РМ ПНР трудові нагороди: золотий, срібний, бронзовий «Хрест Заслуги» [13].

А влада і далі закручувала гайки, замахнулася навіть на Церкву. Після скасування воєнного стану капелан «Солідарності» – вікарій парафії св. Станіслава Костки у Варшаві отець Єжи Попелушко – організував щотижневі «Молитви за Вітчизну». У жовтні 1984 р. представники влади по-звірячому з ним розправилися. У відповідь на це Анна оголосила ротажне голодування (18. 02. – 31. 08. 1985 р.), до якого протягом півроку приєдналися 371 чоловік.

Але чи можливо було реформувати комуністичну ПНР? Чи треба прогнилий режим ліквідувати повністю? «Солідарність» розділилась на 2 групи: 1) на чолі з Лехом Валенсою, представники якої готові були домовитися з комуністами і не йти на конфронтацію з ними; 2) не йти ні на які компроміси. Анна належала до останніх. Влада її переслідувала, побили сина, служба безпеки намагалась залякати, залучити до співпраці, але коли вона відмовилася, то почалось брутальне переслідування, Анну намагалися скомпрометувати, а згодом взагалі стерти з пам'яті. Але найважчими були психологічні тортури, та вона стояла на своєму, була переконана, що під час догнивання комунізму треба створювати нову Польщу. «Солідарність» працювала в підпіллі, вела інформаційну війну, видавала підпільну літературу «Drugobieg» (аналог українського самвидаву) [14, 15].

З початком перебудови в СРСР (1985 р.) «Солідарність» вийшла з підпілля. Для неї наступило друге дихання. «Круглий стіл», за який безкомпромісну «матір солідарності» А. Валентинович не запросили, вважала зрадою інтересів робітників і загравання з комуністами. Анна була переконана, що треба створити достойні місця праці, щоб не шукати роботи за кордоном, відсторонити від влади тих, хто дбає тільки про особисте збагачення. Комуністи не повинні повернутися до влади, хай навіть у масках «капіталістів», треба відродити Польщу як демократичну країну, де

поважатимуть права людини. А. Валентинович бойкотувала вибори 1989 р. у Польщі, відвідала США, збирала гроші на пам'ятник Є. Попелушко.

Створення «Солідарності» передувало падінню Берлінського муру, ця організація забила перший цвях у труну комуністичної системи. Це перша вільна профспілка у комуністичній Східній Європі. 1980 р. – початок кінця комуністичної епохи і в Польщі, і у всій Східній Європі.

Увесь цей час в Україні родичі жили надією, що Анну відшукають. Батько Назар Любчик вірив, що його дочка жива, але не знав, куди виїхала сім'я Телесніцьких. У 1996 р. Анна пережила шок, дізнавшись, що її пам'ятають і чекають в Україні. Через 53 роки довгої розлуки (з 1943 р.) вона повернулася в Україну, щоб віднайти своє минуле, зустрічалася з родичами, з якими, нарешті, могла спілкуватися. На жаль, до цього часу не дожив її батько. Приїхали поклонитися українській землі її син та внук. 15 років Анна Валентинович (Любчик) приїжджала на рідну землю [16;17].

У 2005 р. її було відзначено американською Фундацією пам'яті жертв комунізму Медаллю Свободи Трумена – Рейгана, вручену Дж. Бушем (присуджується борцям за свободу і демократію проти комунізму і тиранії).

У 2006 р. польська влада нагородила Анну Валентинович Орденом Білого Орла. Вона займала активну громадську позицію протягом всього свого життя, певний час була радницею президента Польщі.

Але 10 квітня 2010 р. таке бурхливе життя раптово обірвалось. Анна Валентинович загинула у авіакатастрофі під Смоленськом разом із 96 польськими високопосадовцями. Її втратили і Україна, і Польща. За рішенням польського сейму 2019 р. був оголошений роком А. Валентинович.

Проїшло 40 років після створення «Солідарності», 29 років після розпаду СРСР, 31 рік, як перестала існувати комуністична ПНР, 10 років після загибелі А. Валентинович. Але сьогодні важко переоцінити значення «Солідарності» для розвалу комуністичної Європи, яка, нарешті, не ділиться за світоглядом на Східну і Західну, а дихає обома легенями, ставши єдиною.

Створення «Солідарності», матір'ю якої була Анна Валентинович, мало великі відгуки і в комуністичному СРСР. Далеко від Варшави і Києва за поляків раділи ті, хто перебував у радянських концтаборах і засланнях. Совість української інтелігенції дисидент Василь Стус у листках «З таборового зошита», переданих на волю у 1982 р., писав: «Хай живуть волонтери свободи! Втішає нескореність поляків радянському деспотизму... Польща подає Україні приклад. Як шкода, що Україна не готова брати уроки в польського вчителя. Польща робить епоху в тоталітарному світі і готує його крах ...» [18, с. 500–501].

2 жовтня 2020 президент Польщі Анджей Дуда відкрив погруддя Анні Валентинович на території Посольства Польщі у Києві.

URL : <https://hoshcha.rayon.in.ua/news/305207-prezident-polshchi-vidkriv-pogruddia-anni-valentinovich-u-kievi>

Отже, великий вклад у боротьбу поляків внесла жінка-легенда, героїня «польського серпня», «Матір «Солідарності», яку народила українська земля, а польська – загартувала її дух, – Анна Валентинович з Рівненщини, яка була не тільки свідком, а й активним учасником бурхливих подій ХХ ст.: падіння комуністичного режиму та крах комуністичних ідеалів. Її приклад свідчить про близькість наших народів-сусідів, спільні цінності та ідеали.

Список використаних джерел

1. Ash, T.G. Polska rewolucja.Solidarność 1980-1981. Warszawa, 1989.
2. Dudek, A., Marszałkowski, T. Walki uliczne w PRL 1956-1989. Kraków, 1999.
3. Eisler, J. Grudzień 70.

<https://grudzien70.ipn.gov.pl/g70/historia/1642,Grudzien-1970-Jerzy-Eisler.html>.

4. Holzer, J. Solidarność 1980-81. Geneza i Historia. Warszawa: Agencja Omnipress, 1990.

5. Łupak S. Anna Walentynowicz: jak Ukrainka została polską «świętą».

https://ksiazki.wp.pl/anna-walentynowicz-jak-ukrainka-zostala-polska-swieta_6483466665199745a

6. Poznać przeszłość. Wiek XX (Polska droga do wolności). S. 332–338.

7. Wendt, Jan. Historia. – Gdańsk, Wydawnictwo M. Rożak, 2000. S. 196–201; 211.

8. Галагіда І. Українська мати польської Солідарності. Невідоме дитинство Анни Валентинович. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/09/8/149190/>.

9. Дейвіс Н. Боже ігрище: Історія Польщі. Київ : Основи, 2008. 1023 с.

10. Дем'янчук Б. Мама більше немає.

URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1640/171/57825/>.

11. Джадт Т. , Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття. Львів: Човен, 2019. 384 с.

12. Герберт З. Поезії. Львів : Каменярь, 2007. 641 с.

13. Менджецький В., Брацисевич Є. Польща – нарис історії. Варшава : Інститут національної пам'яті, 2015. 367 с.

14. Омелянчук І. Сповідь Анни Валентинович.

URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/spovid-anni-valentynovich/>.

15. Шевченко О. Анна Валентинович – це гордість не тільки Польщі, а й України і всього світу.

URL : https://zn.ua/ukr/personalities/ukrayinka-scho-zminila-istoriyu-polschi-259826_.html.

16. Яцечко-Блаженко Т. Анна Валентинович з Волині – легенда польської «Солідарності».

URL : <https://www.hroniky.com/news/view/12843-anna-valentynovich-z-volyni-lehenda-polskoi-solidarnosti>.

17. 100 років сусідства: Україна і Польща. Український інститут національної пам'яті. URL : http://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/100_rokiv_ua_pltext.pdf.

18. Стус В. Твори в 6 томах. Том 4. Львів: Просвіта, 1994. С. 500–501.